

Раритетний фітоценофонд Лісостепу України в аспекті формування екомережі

УСТИМЕНКО ПАВЛО МИТРОФАНОВИЧ, ДУБИНА ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ

USTYMENKO P.M., DUBYNA D.V. (2014). **The rare phytocoenofond of forest-steppe zone of Ukraine in aspect of the econet forming.** *Chornomorsk'y bot. z.*, **10** (3): 372-387. doi:10.14255/2308-9628/14.103/10.

In context of the econet forming for forest-steppe zone of Ukraine authors justified the segregation of 52 national key territories and 78 regional ones. Their typological analysis has been given. Rare phytocoenofond of national key territories (including 156 associations) and regional ones (including 95 associations) had been determined. Rare associations had been analyzed by associated character of dominated species in communities, authphytosozological value of dominants, botanical-geographical significance, sozological status. Their sozological categorization has been made; data about distribution of rare syntaxa on segregated key territories of the econet and their protection level have been generalized. The comparative sozological analysis of Right bank of Dnipro area and Left bank of one within forest-steppe zone of Ukraine has been realized.

Key words: forest-steppe zone of Ukraine, econet, key territory, rare association, rare phytocoenofond, synphytosozological analysis

УСТИМЕНКО П.М., ДУБИНА Д.В. (2014). **Раритетний фітоценофонд Лісостепу України в аспекті формування екомережі.** *Чорноморськ. бот. ж.*, **10** (3): 372-387. doi:10.14255/2308-9628/14.103/10.

У контексті розбудови екомережі Лісостепу України автори обґрунтували виділення 52 ключових територій національного (КТНР) та 78 регіонального (КТРР) рівнів. Дається їхній типологічний аналіз. Встановлено раритетний фітоценофонд ключових територій національного рівня, який налічує 156 асоціацій, та регіонального рівня – 95 асоціацій. Раритетні асоціації проаналізовані за характером асоційованості популяцій домінуючих видів в угрупованні, аутфітосозологічним значенням домінантів, ботаніко-географічним значенням, созологічним статусом. Здійснена їхня созологічна категоризація, узагальнені матеріали щодо представленості раритетних синтаксонів на виділених ключових територіях екомережі та рівня забезпеченості їх охороною. Проведений порівняльний созологічний аналіз раритетного фітоценофонду КТНР і КТРР Правобережного та Лівобережного Лісостепу.

Ключові слова: Лісостеп України, екомережа, ключова територія, раритетна асоціація, раритетний фітоценофонд, синфітосозологічний аналіз

УСТИМЕНКО П.М., ДУБИНА Д.В. (2014). **Раритетный фитоценофонд Лесостепи Украины в аспекте формирования экосети.** *Черноморск. бот. ж.*, **10** (3): 372-387. doi:10.14255/2308-9628/14.103/10.

В контексте создания экосети Лесостепи Украины авторы обосновали выделение 52 ключевых территорий национального (КТНУ) и 78 (КТРУ) регионального уровней. Дается их типологический анализ. Установлен раритетный фитоценофонд ключевых территорий национального уровня, который насчитывает 156 ассоциаций, и регионального уровня – 95. Раритетные ассоциации проанализированы по характеру ассоциированности популяций доминирующих видов в растительном сообществе, аутфитосозологическому значению доминантов, ботанико-географическому значению, созологическому статусу. Проведена их созологическая категоризация, обобщены материалы относительно представленности раритетных синтаксонов на выделенных ключевых территориях экосети и уровня обеспеченности их охраной. Проведен сравнительный созологический анализ раритетного фитоценофонда КТНУ и КТРУ Правобережной и Левобережной Лесостепи.

Ключевые слова: Лесостепь Украины, экосеть, ключевая территория, раритетная ассоциация, раритетный фитоценофонд, синфитосозологический анализ

Важливе місце у комплексі стратегічних завдань збалансованого розвитку України займає формування екомережі, яка забезпечує збереження та відтворення природного біорізноманіття; здійснення на об'єктному, регіональному та державному рівнях системи природоохоронних заходів, спрямованих на поліпшення стану довкілля. Для України з її фрагментованим та порушеним природним рослинним покривом одним із пріоритетних природоохоронних завдань нині є відпрацювання основних питань з формування екомережі. В її розбудові особливе значення має розроблення схем національного та регіонального рівня, визначення основних структурних елементів та обґрунтування їхнього виділення, проектів інтеграції екомереж великих за площею сегментів країни у загальну екомережу.

У цьому ряду завдань актуальною і нагальною природоохоронною справою є створення екомережі для лісостепової зони України (34 % території України) у зв'язку з її географічним положенням та надмірною трансформованістю її екосистем (75–85 % – сільськогосподарські землі).

Формуванню екомережі у даному регіоні було присвячено низку публікацій, які висвітлюють переважно регіональний рівень її організації. Публікації у контексті розбудови регіональних екомереж Правобережного Лісостепу автори розглянули у своїй попередній статті [USTYMENKO, DUBYNA, 2013]. Для Лівобережного Лісостепу перспективні схеми екомереж здебільшого розроблялися фахівцями природоохоронних та громадських організацій і висвітлені у відомчих матеріалах. Лише для Полтавської та Харківської областей теоретичні напрацювання та практичні рекомендації щодо проектування і розбудови регіональної екомережі представлені у низці праць [BAJRAK et al., 2003; REGIONALNA..., 2010; KLIMOV et al., 2008].

Аналіз розроблених перспективних схем екомережі лісостепової зони показав, що для переважної більшості областей регіону досліджень її існуючі схеми були створені на основі візуального вивчення картографічних матеріалів різних масштабів шляхом окомірного об'єднання крупних лісових масивів і заплав великих річок у певну, на перший погляд, логічну схему. Для них визначені основні структурні елементи екомереж та обґрунтовано їхнє виділення, дана загальна характеристика ландшафтної і біотичної різноманітності, створені відповідні картосхеми.

Основним завданням, що вирішується на рівні аналізу території регіону, є виявлення ділянок, які мають стати центрами збереження біотичної і ландшафтної різноманітності. Такі виділені центри розглядаються як ключові території (природні ядра) (КТ) всієї екомережі [HRODZYNSKIY et al., 2001]. Оскільки підходи до виділення КТ у даному регіоні у різних авторів відмінні, тому вони у пропонованих схемах екомереж відрізняються за розмірами площ, формами їхніх контурів, внутрішньою структурою тощо. Нерідко у авторів для однієї і тієї ж території місця розташування КТ не співпадають. Зокрема, одні автори брали за основні критерії виділення КТ репрезентативність щодо біорізноманітності природного регіону та наявності об'єктів природно-заповідного фонду найвищої категорії [KUZEMKO, 2006], інші – виділяли їх на основі величини площі природно-заповідних територій [POPOVICH, VASYLENKO, 2009; YUNLISNEK, YUNOVSKA, 2012]. Це, звичайно, же ускладнює практичну реалізацію завдань, пов'язаних з формуванням екомережі і ставить актуальними питання уніфікації підходів до виділення її елементів та їхнього обговорення.

Однією із найбільших проблем об'єднання цінних природних територій у цілісну просторову систему є встановлення раритетного фітоценофонду. Для переважної більшості розроблених екомереж регіонального рівня він не встановлений або ж вказуються синтаксони вищого рангу ніж асоціація, що є методичною помилкою. Окрім того, у окремих авторів спостерігається ще посилення на науковий варіант

“Зеленая книга Украинской ССР” 1987 року видання [ZELENA ..., 1987] при існуючому офіційному державному документі [ZELENA..., 2009]. Тому збереження раритетного фітоценофонду лісостепової зони є ключовим елементом екосистемної природоохоронної концепції для регіону. Створення екомережі вимагає комплексної оцінки стану її територій за багатьма природними та соціальними показниками. Одним із важливих є наявність та значущість раритетного фітоценофонду.

Метою досліджень було обґрунтування та виділення КТ екомережі лісостепової області України, з'ясування представленості в них рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою зникнення синтаксонів рослинності, які занесені до ЗКУ [ZELENA ..., 2009]. В основу роботи була покладена концепція репрезентативності екомережі та її достатності для охорони раритетного фітоценофонду. КТ виділялися на базі комплексу критеріїв: максимально можливої територіальної цілісності, натуральності, репрезентативності, фітоценотичної різноманітності, соціологічної цінності (концентрація природоохоронних територій різних категорій та рангів, наявність раритетного фітофонду та фітоценофонду). Основним завданням роботи було встановлення раритетного фітоценофонду виділених ключових територій майбутньої екомережі Лісостепу України та проведення його соціологічного аналізу.

Матеріали та методи досліджень

Виконані дослідження базуються на критично узагальнених фактичних матеріалах, які: 1) опубліковано у наукових працях (монографіях, статтях, збірниках), 2) зібрані під час польових досліджень рослинності Лісостепу України авторами статті.

Основу роботи становлять фітоценотичні матеріали (близько 500 геоботанічних описів), зібрані впродовж 2011–2014 років. При дослідженні раритетних фітоценозів використовувалися традиційні польові та камеральні методи геоботанічних досліджень. Польові методи досліджень включали детально-маршрутний, закладання тимчасових пробних площ, геоботанічний опис рослинності. Оптимальні маршрути для досліджень лісів обиралися за допомогою лісотаксаційних карт М 1:25000. Геоботанічні описи проводилися на тимчасових пробних площах (625 м² для лісових, 100 м²— для трав'яних фітоценозів), що закладалися в однорідних фітоценозах. Пробні площі закладалися випадково-груповим методом кількістю від 1 до 4 в межах однорідної ділянки фітоценозу. Геоботанічні описи раритетних асоціацій проводилися за допомогою окомірної таксації із складанням повного списку судинних рослин із зазначенням їхнього проективного покриття. Для пробних площ фіксувалися географічні координати та висота над рівнем моря за допомогою GPS. Раритетні угруповання фіксувалися на фото. У камеральних умовах проводилося опрацювання геоботанічних описів з виділенням асоціацій букових пралісів та розробки їхньої класифікації на домінантній основі.

Результати досліджень

Об'єктами КТ регіону стали території, на яких збереглося природне генетичне, популяційне, видове, ценотичне, екосистемне та ландшафтне різноманіття. Це території ПЗФ, зарезервовані для подальшої охорони площі, лісові ділянки, лентичні та лотичні водойми, сільгоспугіддя екстенсивної форми використання з природною рослинністю (степові, лучні та болотні ділянки) тощо.

Відбір територій для створення КТ екомережі та визначення їхнього рангу здійснювався за результатами аналізу розподілення масивів природної і напівприродної рослинності з урахуванням їхньої природоохоронної цінності й відповідності критеріям, за якими територію необхідно включити до складу екомережі відповідно до принципів територіального структурування Всеєвропейської екомережі (ВЕМ) та

Закону України «Про екологічну мережу України» [VSEEVROPEJSKA ..., 1998; ЕКОМЕРЕЖНА..., 2013].

Були проаналізовані доступні літературні і відомчі дані та матеріали власних польових досліджень. У результаті цієї роботи були визначені ділянки, придатні для створення КТ різного рангу, окреслені загальні межі, встановлена та здійснена оцінка їхнього раритетного фітоценофонду. Було виявлено, що у цілому виділені КТ екомережі репрезентують все різноманіття природних екосистем лісостепової зони з наявним раритетним фітоценофондом.

Створенню ключових територій екомережі лісостепової зони України передував аналіз наявних регіональних схем та програм формування регіональних екомереж. Було виявлено, що останні здійснювалися, як вже відзначалося, із використанням різних підходів щодо розроблення схем екомережі. Внаслідок чого ці програми відзначаються недостатньою узгодженістю, різною досконалістю з точки зору наукових підходів.

Ділянки, зайняті природними екосистемами у лісостеповій зоні, є фрагментованими, відокремлені сільськогосподарськими угіддями, населеними пунктами, промисловими об'єктами тощо. Разом з тим, багато з них зберегли донині природний стан рослинних угруповань з властивими їм флорою та фауною. Унікальні та рідкісні за своїм ландшафтом, багатством та різноманітністю рослинного і тваринного світу природні екосистеми взяті під охорону. Концентрація природоохоронних територій регіону в окремих його частинах є досить нерівномірною і коливається від 1,03 % зайнятої площі у Вінницькій області [KUZEMKO et al, 2010] до 14,8 % – у Хмельницькій [YUNLISNEK, YUNOVSKA, 2012]. Саме вони стали центрами виділення КТ.

На досліджуваній території сформувалася ценотично багата природна рослинність, яка представлена лісовим, чагарниковим, степовим, лучним, болотним і водним типами організації рослинності. Серед наявних у регіоні типів рослинності лісова, степова, лучна, болотна та водна рослинність відзначаються наявністю групи раритетних асоціацій національного рівня [ZELENA .., 2009]. Це пояснюється аутфітосозологічним і фітоценосозологічним значенням та ботаніко-географічною специфічністю великої групи домінантів названих типів рослинності, яка проявляється у їхній диз'юнктивно- та примежоареальності, стенотопності еколого-ценотичних ніш, локальності поширення і низьким траплянням фітоценозів.

На території регіону виділено 52 ключові території національного рівня (КТНР) (загальна площа 633902,0 га) та 78 ключових територій регіонального рівня (загальна площа 529900 га) (табл. 1 та 2). Їхній рослинний покрив є різноманітним і репрезентативно представлений зональними типами рослинності. Для територій характерна висока різноманітність екосистем з високим ступенем збереженості природних комплексів. На переважній більшості КТ наявні природно-заповідні об'єкти різних категорій та рангів, які часто займають значний відсоток їхніх площ. Загалом на КТНР представлено 275 природно-заповідних об'єктів різних категорій та рангів загальною площею 311915,5 га, що становить 49,2 % від площі усіх виділених КТ; для КТРП відповідно 265 природно-заповідних об'єктів різних категорій та рангів загальною площею 112973,8 га (21,3 %).

За розробленою типологією територіальних елементів екомережі [SHELYAN-SOSONKO et al, 2004] КТ належать до біотичних (з біорізноманіттям значно вищим за фонове регіону) (34 КТНР, 44 КТРП), гідробіологічних (великі за площею водойми, болотні масиви, ділянки прибережно-водної рослинності) (10 КТНР, 12 КТРП), природно-ландшафтних (збережені ділянки природних ландшафтів) типів (8 КТНР, 22 КТРП).

За розмірами площ, що займають КТНР, вони є здебільшого великі (>5000 га) – 40, зовсім мало середніх (площею 1001–5000 га) – 9 та малих (200–1000 га) – 3. Серед

КТРР переважаючими є середні – 39, трохи менше великих – 32, і зовсім незначна кількість малих – 7.

За формою контура КТНР мають переважно розсічену (20), променевою (17) та еліпсоподібну (15) форми. Серед КТРР переважаючою є розсічена (32) форма, трохи менше променевої та еліпсоподібної форм (по 23).

За типами територіальної цілісності 12 КТНР є суцільними (представлені переважно суцільними лісовими масивами, акваторіями тощо) та розірваними з дірчастими (24) та кластерними типами (16). Для КТРР вони мають відповідно такі показники – 29, 34, 15.

В екологічному відношенні за їхньою теплозабезпеченістю переважаючими є ксеротермні, мезоксеротермні, ксеромезотермні типи. За зволоженістю (за рівнем забезпеченості вологою рослинних угруповань) ключові території поділяються на такі типи: субгігморфні (прибережно-водна рослинність, болота, вологі луки, заплавні ліси), мезоморфні (справжні луки, ліси), субмезоморфні (базифільні ліси), субксероморфні (степи). За трофністю екотопів КТ переважаючими є мезотрофні, субевтрофні, евтрофні типи.

Встановлено, що раритетні асоціації наявні на усіх КТНР (окрім Ржищівської). Раритетний фітоценофонд КТНР налічує 156 асоціацій 32 формацій. Це становить 19,5 % від раритетного фітоценофонду України [ZELENA ..., 2009]. Серед типів рослинності найбагатшим є раритетний фітоценофонд вищої водної рослинності, який налічує 63 раритетні асоціації. Трохи менше їх у складі лісової рослинності – 48 асоціацій. Степова рослинність налічує 37 асоціацій, лучна – п'ять, болотна – лише три.

Раритетні асоціації КТНР в регіоні досліджень поширені нерівномірно. Водні раритетні угруповання зосереджені у північній та центральній частинах Правобережного Лісостепу та по усій території Лівобережного Лісостепу. Переважна більшість раритетних асоціацій лісової та степової рослинності трапляються здебільшого у західній, центральній та південній частинах Правобережного Лісостепу, і лише в окремих місцях – Лівобережного Лісостепу. Раритетні асоціації лучної та болотної рослинності відмічені в поодиноких місцях Правобережного Лісостепу. Це пояснюється кліматичними, орографічними, ґрунтовими та ботаніко-географічними особливостями території і відповідає рівням екологічного багатства та фітоценотичної різноманітності цих регіонів

Найбільше раритетних асоціацій у фітоценофонді формацій *Querceta roboris* (30 асоціацій) та *Querceta petraeae* (14 асоціацій). У межах кожного представленого типу рослинності найчисленнішим раритетним фітоценофондом відзначаються формації серед лісової рослинності – вже названі формації, степової – *Stipeta pennatae* (8 асоціацій) та *Stipeta capillatae* (6 асоціацій), лучної рослинності – *Narcissietia angustifolii* (5 асоціацій), вищої водної рослинності – *Trapeta natantis* та *Nymphoideta peltatae* (по 7 асоціацій).

За характером асоційованості популяцій домінуючих видів в угрупованні раритетні асоціації належать до трьох груп: перша – з унікальним типом асоційованості, друга – з рідкісним типом асоційованості, третя – із звичайним типом асоційованості. Фітоценози 82 раритетних асоціацій характеризуються рідкісним типом асоційованості, 73 – звичайним, одна – унікальним. Серед типів рослинності розподіл асоціацій за цим показником характеризується таким чином: усі лучні та болотні раритетні асоціації (відповідно 5 та 3) відзначаються рідкісним типом асоційованості, степові – одна (*Stipetum (borysthenicae) stiposum (dasyphyllae)*) унікальним типом асоційованості, 23 – рідкісним, 13 – звичайним; лісові – 39 рідкісним та 9 звичайним; водні відповідно 12 та 51.

Таблиця 1

Перелік ключових територій національного рівня Лісостепу України

Table 1

List of key territories of national level of Forest-steppe

№ пп	Назва ключової території	Площа (га)	Область	Кількість раритетних асоціацій		Кількість об'єктів ПЗФ/ їхня загальна площа (га)
				ЗКУ	Нові для ЗКУ	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Берегівська	8500	Закарпатська	6	8	5 / 241,3
2.	Чорногорська	1500	Закарпатська	8	1	1 / 826,0
3.	Юлівська	300	Закарпатська	7	–	1 / 176,0
4.	Чопсько- Великодобронська	6500	Закарпатська	6	–	1 / 1736,0
5.	Хустська	500	Закарпатська	5	–	1 / 256,2
6.	Калюська	3600	Хмельницька	21	1	2 / 1836,0
7.	Щедрівська	6800	Хмельницька	35	–	5 / 1894,0
8.	Вовчанська	7000	Хмельницька	14	–	1 / 1629,5
9.	Смотрицька	34000	Хмельницька	30	7	9 / 2423,3
10.	Іванковецька	9000	Хмельницька	3	3	4 / 2858,5
11.	Тернавська	6600	Хмельницька	7	10	8 / 2894,0
12.	Дністровська	2700	Хмельницька	15	2	1 / 480,0
13.	Буго-Деснянська	7200	Вінницька	17	1	1 / 1073,0
14.	Згарська	7800	Вінницька	6	–	4 / 3419,7
15.	Бритавська	15000	Вінницька	22	–	4 / 4777,0
16.	Гайдамацька	12000	Вінницька	8	5	7 / 1275,7
17.	Могилівподільська	2000	Вінницька	15	3	2 / 860,0
18.	Чорноліська	26500	Кіровоградська	7	2	2 / 3492,0
19.	Савранська	10000	Одеська	3	2	2 / 8399,4
20.	Березівська	4500	Одеська	4	–	2 / 3196,0
21.	Лісничівська	4500	Одеська	6	–	1 / 3171,0
22.	Байталівська	5200	Одеська	4	2	1 / 1753,0
23.	Голосієвська	10000	Київська	20	2	2 / 5331,5
24.	Ржищівська	11500	Київська	–	–	2 / 3000,0
25.	Трахтемирівська- київська	7700	Київська	33	–	1 / 5148,7
26.	Усівська	6000	Київська	20	–	2 / 1167,0
27.	Білоозерська	27300	Київська	12	6	1 / 7014,4
28.	Трахтемирівська- черкаська	16000	Черкаська	37	–	7 / 5602,8
29.	Черкаський бір	60000	Черкаська	30	2	15 / 2923,9
30.	Канівська	15800	Черкаська	27	2	5 / 2562,8
31.	Липівська	5000	Черкаська	21	–	2 / 4510,0
32.	Сунківська	18400	Черкаська	9	–	3 / 972,8
33.	Сулинська	10000	Черкаська	22	1	2 / 7870,9
34.	Холодноярська	23000	Черкаська	23	6	8 / 990,4
35.	Ічнянська	20000	Чернігівська	27	–	11 / 15363,4
36.	Роменська	7800	Сумська	14	–	3 / 3034,9
37.	Гетьманська	24000	Сумська	9	–	9 / 23360,1
38.	Середньосеймська	36500	Сумська	9	–	2 / 1439,0
39.	Михайлівська	202	Сумська	5	–	1 / 202,4
<i>Продовження табл. 1</i>						
1	2	3	4	5	6	7
40.	Гомільшанська	15000	Харківська	19	–	4 / 14394,5

41.	Слобожанська	15000	Харківська	14	–	6 / 64487,2
42.	Печенізька	20000	Харківська	16	–	7 / 10001,0
43.	Малинівсько-Середньодонецька	6000	Харківська	8	–	6 / 5948,2
44.	Гадяцька	13000	Полтавська		–	27 / 4168,7
45.	Дикансько-Опішнянська	15000	Полтавська			14 / 11945,0
46.	Кременчуцька	5500	Полтавська			13 / 5080,0
47.	Лохвицька	8000	Полтавська			8 / 4506,4
48.	Нижньоворсклянська	25000	Полтавська			9 / 23200,0
49.	Нижньопільська	4000	Полтавська			11 / 3919,4
50.	Нижньосульська	12000	Полтавська			10 / 10764,1
51.	Новосанжарська	3000	Полтавська			9 / 2310,0
52.	Пирятинська	13000	Полтавська			10 / 12028,4
	Всього	633902				275/ 311915,5

У формуванні фітоценозів 60 асоціацій беруть участь домінуючі види, включені до Червоної книги України (ЧКУ) [CHERVONA..., 2009], у 25 – як співдомінант. Види, включені до Додатку I Бернської Конвенції (БК) про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування у Європі, беруть участь у формуванні 29 асоціацій (у 22 асоціаціях – як домінант, у 7 – співдомінант). У п'яти асоціаціях домінують види з Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (ЄЧС). Домінантами 59 асоціацій виступає вид, включений до Червоного списку МСОП-IUSN [KOROTSHENKO, MOSYAKIN, 2014]. Серед типів рослинності найбільшу кількість раритетних асоціацій з домінуванням видів, що мають аутофитосозологічну значущість, відзначаються степова (25 асоціацій з домінуванням та 6 із співдомінуванням видів, включених до ЧКУ) та вища водна (27 – ЧКУ, 22 – БК, 5 – ЄЧС) рослинність.

Ботаніко-географічну значущість мають 96 раритетних асоціацій, які відрізняються за характером поширення. Більшість із них знаходяться на північно-східній межі поширення. Це 35 асоціацій (22,4 % раритетного фітоценофонду КТНР), основу яких становлять лісові угруповання (26 асоціацій), решта представлена асоціаціями лучної (5 асоціацій), степової (4) рослинності. Східну межу мають 10 асоціацій (4 – лісові, по 3 болотні та водні), південну – 12 (водні – 10, лісові – 2), північну – 25 (лісові – 15, степові – 10), північно-західну – 10 (водні – 7, лісові – 3). Найвищим ступенем созологічної цінності характеризуються угруповання, сформовані за участю ендемічних видів (4 степові асоціації). Решта 58 раритетних асоціацій знаходяться у межах ареалу, дві степові асоціації є азональними.

За ступенем наукової та созологічної цінності раритетні асоціації КТНР розподілені до чотирьох синфітосозологічних категорій ЗКУ. До «категорії 1» (угруповання з унікальним типом асоційованості домінуючих видів) віднесено три асоціації (лісові – 2, степові – 1); до «категорії 2» (угруповання з рідкісним типом асоційованості домінуючих видів, в яких домінант або співдомінант мають созологічну значущість) належать 75 асоціацій (лісові – 37, степові – 18, лучні – 5, болотні – 3, водні – 12); до «категорії 3» (угруповання із звичайним типом асоційованості домінуючих видів, в яких останні мають нозологічну, включено 62 асоціації (лісові – 8, степові – 12, водні – 42); до «категорії 4» (угруповання із звичайним типом асоційованості домінуючих видів, що стали рідкісними внаслідок впливу антропогенних чинників і знаходяться під загрозою зникнення при подальшій дії несприятливих факторів) увійшли 16 асоціацій (лісові – 1, степові – 6, водні – 9).

Таблиця 2

Перелік ключових територій регіонального рівня Лісостепу

Table 2

List of key territories of regional level of Forest-steppe

№ пп	Назва ключової території	Площа (га)	Область	Кількість раритет- них асоціацій		Кількість об'єктів ПЗФ/ їхня загальна площа (га)
				ЗКУ	Нові для ЗКУ	
1	2	3	4	5	6	7
1.	Варіївська	500	Закарпатська	–	–	–
2.	Рафайнівська	1500	Закарпатська	–	–	–
3.	Острошська	600	Закарпатська	–	–	–
4.	Великом'ятська	1000	Закарпатська	–	–	–
5.	Ушицька	14500	Хмельницька	3	3	–
6.	Плужнянська	5300	Хмельницька	–	–	8 / 1504,3
7.	Красилівська	4500	Хмельницька	3	–	8 / 1394,7
8.	Віньковецька	8500	Хмельницька	–	–	6 / 285,1
9.	Івахновецька	10800	Хмельницька	5	–	1 / 155,0
10.	Бужоцька	4900	Хмельницька	–	–	2 / 1400,0
11.	Бубнівська	3000	Хмельницька	8	–	5 / 761,0
12.	Ікванська	2000	Хмельницька	–	–	2 / 683,7
13.	Чернятинська	1150	Хмельницька	–	–	2 / 581,4
14.	Данилівська	1600	Хмельницька	12	–	1 / 693,0
15.	Великоберезнянська	1500	Хмельницька	–	–	3 / 512,0
16.	Довжоцька	1000	Хмельницька	1	–	1 / 655,0
17.	Наддністрянська	2000	Вінницька	5	–	1 / 709,0
18.	Нижньочернівецька	4000	Вінницька	7	1	1 / 220,0
19.	Ямпільська	4000	Вінницька	17	3	2 / 314,0
20.	Хмельницька	15600	Вінницька	–	1	6 / 678,3
21.	Калинівська	17000	Вінницька	–	–	2 / 27,0
22.	Дашівська	5500	Вінницька	6	1	1 / 114,0
23.	Іллінецька	8800	Вінницька	6	1	1 / 432,0
24.	Дяківська	650	Вінницька	5	2	1 / 223,0
25.	Гарячківська	3500	Вінницька	2	4	3 / 851,8
26.	Кукулянська	5000	Вінницька	–	3	5 / 246,1
27.	Вапнярська	8000	Вінницька	2	1	4 / 629,2
28.	Брацлавська	1200	Вінницька	–	–	2 / 307,0
29.	Ладижинська	2000	Вінницька	–	–	2 / 718,0
30.	Дохнянська	10000	Вінницька	6	5	1 / 173,0
31.	Дністровська	7000	Чернівецька	17	1	3 / 2083,0
32.	Новодністровська	18000	Чернівецька	21	1	4 / 1419,0
33.	Чернеча	6000	Житомирська	–	–	2 / 230,0
34.	Андрушівська	7000	Житомирська	–	–	3 / 38,6
35.	Козинська	15000	Київська	10	–	4 / 1643,0
36.	Унавська	11000	Київська	–	–	2 / 1024,0
37.	Плесецька	11000	Київська	–	–	1 / 700,0
38.	Копачівська	3800	Київська	4	–	3 / 483,0
39.	Володарська	2700	Київська	–	–	6 / 761,3
40.	Рокитнянська	30000	Київська	5	–	2 / 237,0
41.	Процівська	28700	Київська	22	–	2 / 899,0
42.	Березанська	14500	Київська	–	–	6 / 276,2
43.	Золотоніська	14000	Черкаська	2	–	8 / 446,0
44.	Звенигородська	13000	Черкаська	–	–	8 / 108,0
45.	Шуляцька	4000	Черкаська	–	–	2 / 1258,0
46.	Виграївська	6500	Черкаська	–	–	3 / 4033,3
47.	Конельська	3200	Черкаська	–	–	7 / 1537,4
48.	Тясминська	18500	Черкаська	13	–	2 / 15,0
49.	Салькова	2000	Кіровоградська	9	1	1 / 66,3
<i>Продовження табл. 2</i>						
1	2	3	4	5	6	7
50.	Голованівська	25000	Кіровоградська	–	–	1 / 26400

51.	Новомиргородська	4800	Кіровоградська	2	–	6 / 671,8
52.	Світловодська	2000	Кіровоградська	2	–	4 / 185,2
53.	Даничівська	1500	Одеська	–	–	1 / 354,0
54.	Слобідська	6300	Одеська	–	–	–
55.	Кішевська	4200	Одеська	1	2	1 / 2902,0
56.	Прилуцька	5000	Чернігівська	18	–	7 / 4792,9
57.	Удайцівська	5000	Чернігівська	15	–	13 / 4307,0
58.	Носівська	3000	Чернігівська	–	–	9 / 3842,0
59.	Старобасанська	2000	Чернігівська	–	–	8 / 408,0
60.	Срібнянська	3000	Чернігівська	–	–	12 / 2893,0
61.	Верхньосупійська	1500	Чернігівська	–	–	2 / 1102,0
62.	Знам'янська	1500	Чернігівська	–	–	1 / 1303,0
63.	Талалаївська	1000	Чернігівська	–	–	3 / 668,0
64.	Єзучська	16000	Чернігівська	–	–	3 / 15675,8
65.	Хотенська	6500	Сумська	–	–	3 / 1346,5
66.	Східносумська	17600	Сумська	–	–	1 / 132,4
67.	Верхньосульська	7800	Сумська	17	–	4 / 1623,8
68.	Лебединська	20000	Сумська	15	–	7 / 2225,1
69.	Верхньосіверськодонецька	5000	Харківська	17	–	3 / 544,4
70.	Можська	3200	Харківська	6	–	1 / 5,0
71.	Вільхівцянська	1600	Полтавська	9	–	1 / 1030,0
72.	Карлівська	3500	Полтавська	10	–	5 / 1148,0
73.	Котелевська	1500	Полтавська	3	–	5 / 397,0
74.	Лубенська	1100	Полтавська	1	–	4 / 1239,8
75.	Орільська	3000	Полтавська	17	–	4 / 2463,0
76.	Хорольська	800	Полтавська	12	–	6 / 908,3
77.	Чутівська	3000	Полтавська	7	–	4/2426,0
78.	Шишацька	8000	Полтавська	15	–	5 / 149,1
	Всього	529900				265 / 112973,8

За статусом (залежно від стану та ступеня загрози для рослинного угруповання) вони поділяються на рідкісні (58 асоціацій: лісові – 12, степові – 8, лучні – 5, болотні – 3, водні – 30), такі, що перебувають під загрозою зникнення (59 асоціацій: лісові – 36, степові – 19, водні – 4), та типові, які потребують охорони (39 асоціацій: степові – 10, водні – 29).

Збереження, відновлення і стабілізація основних функціональних характеристик раритетних угруповань ключових територій регіону залежить від кількості та площі їхніх локалітетів, екологічних особливостей біотопів, динамічних тенденцій угруповань і ступеня загрози їхнього зникнення [СТОУКО et al., 1998]. За представленістю угруповань раритетних асоціацій на виділених ключових територіях зазначимо, що 52 асоціації (лісові – 16, степові – 11, лучні – 5, болотні – 3, водні – 17) трапляються лише на одній (*Fageto (sylvaticae)–Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Fraxineto (orni)–Querceto (dalechampii)–Quercetum (petraeae) festucosum (valesiacaе)*, *Caricetum (humilis) brachs) cornoso (maris)–galeobdolosum (lutei)*, *Tilieto (argenteae)–Quercetum (petraeypodiosum (pinnatae)*, *Narcissietum (angustifolii) festucosum (pratensis) ma in.*), 18 асоціацій (лісові – 9, степові – 6, водні – 3) – на двох (*Amygdaletum (nanae) festucosum (valesiacaе)*, *Poetum (versicolis) caricosum (humilis)*, *Carpineto (betuli)–Quercetum (roboris) scopiosum (carniolicae)*, *Quercetum (petraeae) melicosum (uniflorae) ma in.*), 16 асоціацій (лісові – 7, степові – 5, водні – 4)– на трьох (*Quercetum (roboriae) melicosum (uniflorae)*, *Caricetum (humilis) sesleriosum (heufleranae)* та ін.), 16 асоціацій (лісові – 5, степові – 6, водні – 5) на чотирьох (*Querceto (petraeae)–Quercetum (roboris) aegonychonosum (purpureo-caeruleae)*, *Poetum versicolis purum*, *Seslerietum heufleranae*

purum, *Potamogetonetum (obtusifolii) elodeosum (canadensis)* та ін.), 54 асоціації на п'яти і більше ключових територіях національного рівня.

Раритетна рослинність виділених КТНР у типологічному та синтаксономічному аспектах репрезентативно охороняється у системі існуючих тут природно-заповідних територій. Нині 68 раритетних асоціацій (лісові – 15, степові – 14, водні – 39) представлені на п'яти і більше об'єктах ПЗФ. Разом з тим, 40 раритетних асоціацій (лісові – 12, степові – 3, лучні – 5, болотні – 3, водні – 17) представлені лише на одній ПЗТ, а три асоціації взагалі не охороняються. Решта 20 асоціацій (лісові – 9, степові – 7, водні – 4) охороняються на територіях двох природно-заповідних об'єктів, 15 асоціацій (лісові – 5, степові – 8, водні – 2) – у трьох, 10 асоціацій (лісові – 7, степові – 3) – у чотирьох. Отже, раритетний фітоценофонд КТНР відзначається високим рівнем забезпеченості охороною та високим ступенем представленості у ПЗФ. Слід зауважити, що низка раритетних асоціацій охороняється лише в одній природно-заповідній території, що є недостатнім і ризикованим.

Окрім того, на КТНР описані фітоценози 76 раритетних асоціацій, які є новими для ЗКУ.

Таким чином, аналіз раритетного фітоценофонду КТНР показав, що раритетні фітоценози відзначаються високим ступенем представленості та синтаксономічної різноманітності, характеризуються, в основному, рідкісним та звичайним типом асоційованості домінуючих видів, вузьким розповсюдженням з низьким ступенем концентрації в місцях поширення (переважно лісові та степові угруповання), високим ступенем флористико-фітосозологічної та ботаніко-географічної значущості, неактивним характером зміни ареалу в сучасних ґрунтово-кліматичних умовах із задовільним, слабким чи дуже слабким природним відновленням, наявністю великої кількості нових, досі не відмічених та описаних, раритетних асоціацій, високим рівнем забезпеченості охороною.

Встановлено, що раритетні асоціації наявні на 41 КТРП. Раритетний фітоценофонд КТРП налічує 95 асоціації 27 формацій. Це становить 11,9% від раритетного фітоценофонду України [ZELENA ..., 2009]. Серед типів рослинності найбагатшим є раритетний фітоценофонд вищої водної рослинності, який налічує 43 раритетних асоціацій 15 формацій. У складі лісової рослинності налічується 25 асоціацій 3 формацій, степова представлена 27 асоціаціями 9 формацій. Така їхня представленість у цілому співвідноситься із фітоценотичним багатством і різноманітністю типів рослинності регіону, ступенем їхнього збереження та порушення, різноманітністю екоотопів, ботаніко-географічними особливостями.

Раритетні асоціації КТРП в регіоні досліджень поширені нерівномірно. Водні раритетні угруповання трапляються повсюдно, але найбільша їхня концентрація спостерігається у Лівобережному Лісостепу. Лісові та степові раритетні угруповання – переважно у західній та південній частинах Правобережного Лісостепу.

Найбільше раритетних асоціацій у фітоценофонді формації *Querceta roboris* (21 асоціація). У межах кожного представленого типу рослинності найчисленнішим раритетним фітоценофондом відзначаються формації серед лісової рослинності – вже названа формація, степової – *Stipeta capillatae* (5 асоціацій), вищої водної рослинності – *Trapeta natantis* та *Salvinieta natantis* (по 6 асоціацій).

За характером асоційованості популяцій домінуючих видів в угрупованні 42 раритетні асоціації характеризуються рідкісним типом асоційованості, 53 – звичайним. Серед типів рослинності розподіл асоціацій за цим показником характеризується таким чином: лісові – 20 рідкісним та 5 звичайним; степові – 17 – рідкісним, 10 – звичайним; водні відповідно 5 та 38.

У формуванні фітоценозів 36 асоціації беруть участь домінуючі види, включені до ЧКУ у 14 – як співдомінант. Види, занесені до Додатку I Бернської Конвенції про

охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі беруть участь у формуванні 17 асоціацій (у 12 асоціаціях – як домінант, у 5 – співдомінант). Серед типів рослинності найбільшу кількість раритетних асоціацій з домінуванням видів, що мають аутофітосоцологічну значущість, відзначаються степова (19 асоціацій, сформованими видами ЧКУ) та вища водна (17 – ЧКУ, 12 – БК) рослинність.

Ботаніко-географічну значущість має 51 раритетна асоціація. Більшість із них знаходяться на північно-східній межі поширення. Це 19 асоціацій, основу яких становлять лісові угруповання (16 асоціацій), решта представлена асоціаціями степової (3) рослинності. Східну межу мають 3 асоціації (усі лісові), південну – 10 (усі водні), північну – 13 (лісові – 5, степові – 8), північно-західну – 3 (водні – 1, степові – 2). Найвищий ступінь соцологічної цінності мають угруповання, сформовані за участю ендемічних видів (3 степові асоціації – *Poetum (versicoloris) caricosum (humilis)*, *Poetum (versicoloris) stiposum (capillatae)*, *Poetum versicoloris purum*). Решта 44 раритетних асоціацій знаходяться у межах ареалу.

За ступенем наукової та соцологічної цінності раритетні асоціації КТРР розподілені до трьох синфітосоцологічних категорій ЗКУ. До «категорії 2» належать 38 асоціацій (лісові – 20, степові – 14, водні – 4); до «категорії 3» зараховано 40 асоціацій (лісові – 5, степові – 8, водні – 40); до «категорії 4» увійшли 17 асоціацій (степові – 5, водні – 12).

Залежно від стану та ступеня загрози для рослинного угруповання за статусом вони поділяються на рідкісні (27 асоціацій: лісові – 2, степові – 6, водні – 9), такі, що перебувають під загрозою зникнення (36 асоціацій: лісові – 23, степові – 13) та типові, які потребують охорони (32 асоціації: степові – 8, водні – 24).

За представленістю угруповань раритетних асоціацій на виділених КТРР зазначимо, що 20 асоціацій трапляються лише на одній (*Acereto (campestris)–Quercetum (roboris) cornoso (maris)–vincosum (minoris)*, *Stipetum (capillatae) caraganosum (fruticis)*, *Stipetum (dasyphyllae) festucosum (valesiacaе)* та ін.), 24 – на двох (*Amygdaletum (nanae) festucosum (valesiacaе)*, *Quercetum (roboris) cornoso (maris)–caricosum (brevicollis)*, *Seslerietum (heuflerianaе) caricosum (humilis) Potamogetonetum praelongi purum* та ін.), 20 – на трьох (*Fraxineto (excelsioris)–Quercetum (roboris) alliosum (ursini)*, *Poetum (versicolis) caricosum (humilis)* та ін.), 8 на чотирьох (*Poetum versicolis purum*, *Potamogetonetum (obtusifolii) elodeosum (canadensis)*, *Trapetum natantis purum* та ін.), 23 – на п'яти і більше (*Stipetum (capillatae) festucosum (valesiacaе)*, *Ceratophylletum (submersi) lemnosum (trisolcaе)*, *Carpineto (betuli)–Fraxineto (excelsioris)–Quercetum (roboris) alliosum (ursini)* та ін.) ключових територіях регіонального рівня.

Раритетна рослинність виділених КТРР в типологічному та синтаксономічному аспектах репрезентативно охороняється у системі природно-заповідних територій. Нині 29 раритетних асоціацій (лісові – 2, степові – 7, водні – 20) представлені на п'яти і більше об'єктах ПЗФ. Разом з тим, 12 раритетних асоціацій (лісові – 3, степові – 2, водні – 7) представлені лише на одній ПЗТ, а п'ять асоціацій взагалі не охороняються. Решта 27 асоціацій (лісові – 8, степові – 9, водні – 10) охороняються на територіях двох природно-заповідних об'єктів, 21 асоціація (лісові – 10, степові – 7, водні – 4) – у трьох, 5 асоціацій (лісові – 1, степові – 2, водні – 2) – у чотирьох.

На ключових територіях виявлені фітоценози 14 раритетних асоціацій, які є новими для ЗКУ.

Отже, аналіз раритетного фітоценофонду КТРР показав, що раритетні фітоценози відзначаються невисоким ступенем представленості і синтаксономічного багатства та різноманітності, характеризуються рідкісним та звичайним типом асоційованості домінуючих видів, вузьким розповсюдженням з низьким ступенем концентрації в місцях поширення (переважно лісові та степові угруповання), високим ступенем флористико-фітосоцологічної та ботаніко-географічної значущості, неактивним

характером зміни ареалу в сучасних ґрунтово-кліматичних умовах із задовільним, слабким чи дуже слабким природним відновленням, наявністю невеликої кількості нових, досі не виявлених та описаних, раритетних асоціацій, невисоким рівнем забезпеченості охороною.

На території Правобережного Лісостепу обґрунтоване виділення 30 КТНР і 52 КТРР, Лівобережного Лісостепу – відповідно 22 і 26. Така представленість ключових територій у цілому співвідноситься із наявністю значних за площею цілісних природних комплексів, їхнім фітоценотичним багатством і різноманітністю типів рослинності, ступенем збереження та порушення, різноманітністю екоотопів, ботаніко-географічними особливостями.

Ключові території національного рівня обох регіонів є подібними за переважанням великих за розмірами площ (відповідно 22 і 19), розсічених за формою їхнього контуру (відповідно 11 і 9), розірваних за територіальною цілісністю (відповідно 23 і 17) і переважанням серед них біотичних (з біорізноманіттям значно вищим за фонове регіону) за масштабом його біогеографічного та ландшафтного значення (відповідно 23 і 11).

Ключові території регіонального рівня обох регіонів за цими показниками мають певні відмінності. Зокрема на Лівобережжі за розмірами площ переважають середні (15), на Правобережжі домінують великі (25), хоча і середніх за площею також значна кількість (22). Відмінними є показники і у переважанні за формою контуру виділених територій, у яких на Лівобережжі значна частка КТРР із променевою формою контуру (12), на Правобережжі – із розсіченою (24). Це пояснюється у першому випадку їхнім розташуванням виключно у долинах річок, які мають лінійно витягнуті форми рельєфу. За територіальною цілісністю у обох регіонах переважають розірвані (відповідно 28 і 21). За масштабом біогеографічного та ландшафтного значення територій на Правобережжі переважають біотичні (37), на Лівобережжі – природно-ландшафтні (13), що пояснюється більшим фітоценотичним різноманіттям першого.

Порівнюючи раритетні фітоценофони КТНР зазначених регіонів відмітимо, що вони відрізняються кількісно і якісно. Виділяємо значне кількісне переважання такого на Правобережжі (133 асоціації) проти 78 асоціацій на Лівобережжі, що зумовлено фітоценотичним багатством і різноманітністю типів рослинності перших і певною фітоценотичною бідністю та одноманітністю типів організації рослинності другого. На Правобережжі раритетний фітоценофонд наявний у п'яти типах рослинності: лісовому (45 асоціацій), степовому (33 асоціації), лучному (5 асоціацій), болотному (3 асоціації), водному (47 асоціацій), на Лівобережжі – лише у трьох з переважанням водних асоціацій (53 асоціації), тоді як лісовий представлений 7 асоціаціями, а степовий – 18.

Раритетні асоціації КТНР на Правобережжі поширені нерівномірно. Водні та болотні раритетні угруповання зосереджені у центральній та північній частинах регіону, а лісові та степові – переважно у центральній та південній. Це пояснюється кліматичними, орографічними, ґрунтовими та ботаніко-географічними особливостями території. Раритетні асоціації на Лівобережжі також поширені нерівномірно. Водні раритетні угруповання трапляються повсюдно з різним ступенем концентрації. Степові – трапляються переважно у центральній та південній частинах регіону, лісові – на півночі та сході.

За характером асоційованості популяцій домінуючих видів в угрупованні раритетні асоціації КТНР на Правобережжі належать до трьох груп: перша – з унікальним типом асоційованості, друга – з рідкісним типом асоційованості, третя – із звичайним типом асоційованості. Фітоценози 83 раритетних асоціацій характеризуються рідкісним типом асоційованості, 49 – звичайним, одна – унікальним. Серед типів рослинності розподіл асоціацій за цим показником характеризується таким чином: усі лучні та болотні раритетні асоціації (відповідно 5 та 3) відзначаються

рідкісним типом асоційованості, степові — одна унікальним типом асоційованості, 23 – рідкісним, 9 – звичайним; лісові – 38 рідкісним та 6 звичайним; водні відповідно 13 та 34. Раритетні асоціації на Лівобережжі належать лише до двох груп – з рідкісним типом асоційованості (12 асоціацій) та із звичайним типом асоційованості (66 асоціацій). Серед типів рослинності розподіл асоціацій характеризується таким чином: одна лісова раритетна асоціація відзначаються рідкісним типом асоційованості, 6 – звичайним типом асоційованості, степові – шість рідкісним, 12 – звичайним; водні відповідно 5 та 48.

Таким чином, раритетні асоціації КТНР на Правобережжі за цим показником відзначаються вищим ступенем раритетності у порівнянні з Лівобережжям як загалом, так і окремо взятих типів організації рослинності. Це пояснюється тим, що на зазначеній території відносно велика частка домінуючих видів відзначається примежоареальним розташуванням (таких сформовано 83 асоціації, що мають ботаніко-географічну значущість проти 34 асоціацій), їхнім фітосозологічним значенням (53 асоціації усіх типів рослинності, сформованими видами ЧКУ проти 33 асоціацій лише степової та вищої водної рослинності), які займають різноманітні місця в екологічних рядах, великим ступенем флористичної повночленності угруповань, регіон характеризується значним різноманіттям рельєфу, що у значній мірі сприяло рідкісному типу біологічної, функціональної та екологічної пов'язаності популяцій у фітоценозах.

За ступенем наукової та созологічної цінності раритетні асоціації КТНР на Правобережжі розподілені до чотирьох синфітосозологічних категорій ЗКУ. До «категорії 1» (угруповання з унікальним типом асоційованості домінуючих видів) віднесено три асоціації; до «категорії 2» (угруповання з рідкісним типом асоційованості домінуючих видів, в яких доміант або співдоміант мають созологічну значущість) належать 75 асоціацій; до «категорії 3» (угруповання із звичайним типом асоційованості домінуючих видів, в яких останні мають нозологічну значущість віднесено 47 асоціацій; до «категорії 4» (угруповання із звичайним типом асоційованості домінуючих видів, що стали рідкісними внаслідок впливу антропогенних чинників і знаходяться під загрозою зникнення при подальшій дії несприятливих факторів) віднесено вісім асоціацій. У той час на КТНР Лівобережжя вони розподілені до трьох категорій з переважанням асоціацій «категорії 3» (57 асоціацій). До «категорії 2» належать лише 9 асоціацій, до «категорії 4» віднесено 12 асоціацій.

За статусом (залежно від стану та ступеня загрози для рослинного угруповання) раритетні асоціації КТНР на Правобережжі мають значне асоціації груп “рідкісні” (44 асоціації) та такі, що “перебувають під загрозою зникнення” (56 асоціацій) (загалом 76 %), у той час як “типові, які потребують охорони” налічують 33 асоціації (24 %). На Лівобережжі така пропорція їхнього поділу майже рівна – “рідкісні” складають 22 асоціації та “такі, що перебувають під загрозою зникнення” – 20 асоціацій (загалом 54 %), а “типові, які потребують охорони” 36 асоціації (46 %). Це свідчить про більшу уразливість раритетного фітоценофонду КТНР на Правобережжі, сформованого у різних екологічних та орографічних умовах з помітно високим ступенем антропогенної трансформованості природного рослинного покриву.

Такий розподіл раритетних асоціацій КТНР вказаних регіонів у системі синфітосозологічних ознак показав їхньою созологічну відмінність і представленість через певну ботаніко-географічну специфіку Правобережжя великої групи домінантів усіх типів рослинності, яка проявляється у їхній ендемічності, дизюнктивноареальності, примежоареальності, наявності значно більшої групи домінантів, що мають фітосозологічне значення, стенотопності еколого-ценотичних ніш, орографічними особливостями рельєфу, що сприяло формуванню значної групи

вузько поширених фітоценозів низької регіональної репрезентативності з невисоким ступенем їхнього трапляння та унікальним і рідкісним типом асоційованості домінантів.

Порівнюючи раритетні фітоценофони КТРР зазначених регіонів відмітимо, що незважаючи на кількісне (удвічі) переважання виділених ключових територій на Правобережжі, їхні фітоценофони кількісно приблизно однакові – відповідно 68 та 54 асоціацій. Вони відносяться до лісової, степової та вищої водної рослинності. Відрізняються за кількісним представленням. На Правобережжі вони розподілені майже порівну (відповідно 23, 23, 22 асоціації), Лівобережжі - переважають представники вищої водної рослинності (41 асоціація), лісових і степових мало, відповідно 1 та 12. Це пояснюється тим, що на Правобережжі до КТРР включені території з добре збереженими природними комплексами, що здебільшого репрезентують типове синтаксономічне різноманіття. На Лівобережжі фактично усі території включають водні екосистеми, на значній частині яких сформувалися раритетні угруповання різного ступеня кількісного представлення.

Поширення раритетних асоціацій КТРР в регіонах досліджень, що аналізуються, аналогічне як і для КТНР, описаних вище.

За характером асоційованості популяцій домінуючих видів в угрупованні раритетні асоціації КТРР обох регіонів належать до двох груп – з рідкісним типом асоційованості та із звичайним типом асоційованості з досить відмінним кількісним розподілом. Зокрема, на Правобережжі фітоценози 39 раритетних асоціацій характеризуються рідкісним типом асоційованості, 29 – звичайним. Серед типів рослинності розподіл асоціацій за цим показником характеризується таким чином: лісова рослинність – 18 раритетних асоціацій з рідкісним та 5 – звичайним, степова рослинність – 17 раритетних асоціацій – рідкісним, 6 – звичайним; водна відповідно 4 та 18. На Лівобережжі лише 7 раритетних асоціацій належить до групи з рідкісним типом асоційованості, 47 асоціацій – із звичайним типом асоційованості. Серед типів рослинності розподіл асоціацій характеризується таким чином: одна лісова раритетна асоціація відзначається рідкісним типом асоційованості, степові – чотири – рідкісним, 8 – звичайним; водні відповідно 2 та 39.

Таким чином, раритетні асоціації на КТРР, аналогічно до КТНР, на Правобережжі за цим показником відзначаються вищим ступенем раритетності у порівнянні з Лівобережжям як загалом, так і окремо взятих типів рослинності.

За ступенем наукової та соціологічної цінності раритетні асоціації КТРР в обох регіонах розподілені до трьох синфітосозологічних категорій ЗКУ з різним кількісним наповненням. На Правобережжі переважають асоціації, зараховані до «категорії 2» (36 асоціацій), трохи менше асоціацій «категорії 3» (25 асоціацій), зовсім мало у «категорії 4» (7 асоціацій). На КТРР Лівобережжя переважаючою є група «категорії 3» (37 асоціацій), до «категорії 2» належать лише 6 асоціацій, до «категорії 4» відносяться 11 асоціацій. Такий розподіл раритетних асоціацій свідчить про більшу їхню соціологічну цінність на КТРР Правобережжя у порівнянні з Лівобережним Лісостепом, що пояснюється значно більшим синтаксономічним багатством та різноманіттям першого регіону на виділених територіях з високим інтегральним соціологічним показником раритетних асоціацій.

За статусом раритетні асоціації КТРР на Правобережжі мають значне переважання асоціації груп “рідкісні” (15 асоціацій) та такі, що “перебувають під загрозою зникнення” (34 асоціацій) (загалом 72 %), у той час як “типові, які потребують охорони” налічують 19 асоціацій (28 %). На Лівобережжі “рідкісні” складають 16 асоціацій та “такі, що перебувають під загрозою зникнення”, – 6 асоціацій (загалом 41 %), а “типові, які потребують охорони”, 32 асоціації (59 %). Це свідчить про більшу уразливість раритетного фітоценофону КТРР на Правобережжі,

сформованого у різних екологічних та орографічних умовах з помітно високим ступенем антропогенної трансформованості наявного рослинного покриву [ZELENA ..., 2009].

Такий розподіл раритетних асоціацій КТРР вказаних регіонів у системі синфітосозологічних ознак показав їхню созологічну подібність за багатьма показниками, але разом із тим і відмінність у кількісній представленості, пов'язаною з синтаксономічною одноманітністю КТРР Лівобережжя.

У цілому, на КТНР обох регіонів наявні раритетні асоціації з різним ступенем синтаксономічного багатства та різноманітності. Вони також у значній кількості представлені на КТРР. Раритетні асоціації характеризуються переважанням рідкісного типу асоційованості созологічно і ботаніко-географічно значущих домінантів, відзначаються вузьким поширенням фітоценозів з низьким ступенем їхнього трапляння.

Створення та функціонування регіональної та національної екомережі у регіоні сприятиме охороні і збереженню природних та відновленню порушених екосистем, і у першу чергу дозволить забезпечити надійніше збереження раритетної фітоценозної різноманітності і уникнення втрати гено-, цено- та екофонду, стабілізувати та поліпшити екологічну ситуацію в зоні дії екомережі й забезпечити позитивні зміни стану довкілля на локальному і регіональному рівнях, відтворити трансформовані раритетні угруповання.

Подяка

Автори висловлюють щире подяку д.б.н. М.М. Федорончуку, д.б.н. І.І. Чорнею, д.б.н. Л.Г. Любинській за надані матеріали польових досліджень даного регіону.

References

- БАЙРАК О.М., PROSKURNYA M.I., STECYUK N.O. та ін. (2003). Etalony pryrody Poltavshchyny. Poltava: Verstka: 1-212. [БАЙРАК О.М., ПРОСКУРНЯ М.І., СТЕЦЮК Н.О. та ін. (2003). Еталони природи Полтавщини. Полтава: Верстка: 1-212]
- SHERVONA knyha Ukrainy. Roslynniy svit (2009). Kyiv: Hlobalkonsaltingh: 1-900. [ЧЕРВОНА книга України. Рослинний світ (2009). Київ: Глобалконсалтинг: 1-900]
- ЕКОМЕРЕЖНА степової зони Украйны: pryntsyru stvorennia, struktura, elementy (2013). Kyiv: LAT&K: 1-404. [ЕКОМЕРЕЖА степової зони України: принципи створення, структура, елементи. (2013). Київ: LAT&K: 1-404]
- HRODZYNSKIY D.M., SHEL'YAH-SOSONKO YU.R., SHEREVCHENKO T.M. та ін. (2001). Problemy zberezheniya ta vidnovlennya bioriznomanityta v Ukraini. Kyiv: Vydavnychy dim "Akademperiodyka": 1-104. [ГРОДЗИНСЬКИЙ Д.М., ШЕЛЯГ-СОСОНКО Ю.Р., ЧЕРЕВЧЕНКО Т.М та ін. (2001). Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні. К.: Видавничий дім "Академперіодика": 1-104]
- KLIMOV O.V., FILATOVA O.V., NADTOCHII G.S. та ін. (2008). Ekologichna merezha Kharkivskoi oblasti. Charkiv: 1-167. [КЛИМОВ О.В., ФІЛАТОВА О.В., НАДТОЧІЙ Г.С. та ін. (2008). Екологічна мережа Харківської області. Харків: 1-167]
- KOROTCHENKO I.A., MOSYAKIN S.L. (2014). Vidy flory Ukrainy v basi danyh Mizhnarodnoho soiuzu ochorony pryrody (MSOP-IUCN). Mat-ly mizhnar. nauk. konf. Lviv: Prostir-M: 42-47. [КОРОТЧЕНКО І.А., МОСЯКІН С.Л. (2014). Види флори України в базі даних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП-IUCN). Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Мат-ли Міжнар. наук. конф. (4-7 червня 2014 р., м. Львів). Львів: Простір-М: 42-47]
- KUZEMKO A.A. (2006). Halytsko-Slobozhanska ekomerezha yak skladova natsionalnoyi ekomerezhy Ukrainy. Neohrafiya ta ekolohiya: nauka i osvita. Kyiv: Interlink: 92-94. [КУЗЕМКО А.А. (2006). Галицько-Слобожанська екомережа як складова національної екомережі України. Географія та екологія: наука і освіта. Київ: Інтерлінк: 92-94]
- KUZEMKO A.A., YAVORSKA O.H., VORONA YE.I. та ін. (2010). Zapovidna sprava v Ukraini, 16 (1): 88-93. [КУЗЕМКО А.А., ЯВОРСЬКА О.Г., ВОРОНА Є.І. та ін. (2010). Ключові території національного рівня на території Вінницької області та їх значення для оптимізації мережі природно-заповідного фонду. Заповідна справа в Україні, 16 (1): 88-93]

- POPOVYCH S.YU., VASYLENKO V.S. (2009). *Zapovidna sprava v Ukraini*, **15** (1): 1-5. [ПОПОВИЧ С.Ю., ВАСИЛЕНКО В.С. (2009). Екомережа Лісостепу України (Картосхема та її легенда). *Заповідна справа в Україні*, **15** (1): 1-5]
- REGIONALNA EKOMEREZNA POLTAVSHCHYNY. (2010). Poltava: Verstka: 1-214. [РЕГІОНАЛЬНА ЕКОМЕРЕЖА ПОЛТАВЩИНИ (2010). Полтава: «Верстка», 1-214]
- SHELYAH-SOSONKO YU.R., GRODZINSKIY M.D., ROMANENKO V.D. (2004). *Kontseptsiia, metody i kriterii stozdaniy ekoseti Ukrainy*. Kiev: Fitosotsiotsentr: 1-144. [ШЕЛЯГ-СОСОНКО Ю.Р., ГРОДЗИНСКИЙ М.Д., РОМАНЕНКО В.Д. (2004). Концепция, методы и критерии созданий экосети Украины. Киев: Фитосоциосентр: 1-144]
- STOYKO S.M., MILKINA L.I., YASHCHENKO P.T. ta in. (1998). *Raryetni fitosenozy zakhidnykh rehioniv Ukrainy (Rehionalna "Zelena knyha")*. Lviv: Vyd-vo "Polli": 1-190. [СТОЙКО С.М., МІЛКІНА Л.І., ЯЩЕНКО П.Т. та ін. (1998). Раритетні фітоценози західних регіонів України (Регіональна "Зелена книга"). Львів: Вид-во "Поллі": 1-190]
- USTYMENKO P.M., DUBYNA D.V. (2013). *Chornomors'k bot. z.*, **9** (3): 419-430. [УСТИМЕНКО П.М., ДУБИНА Д.В. (2013). Ключові території перспективної екомережі Правобережного Лісостепу України: синфітосозологічний аспект. *Чорноморськ. бот. ж.*, **9** (3): 419-430]
- VSEEVROPEJSKA strahetia zberezhenia biolohichnoho ta landshaftnoho riznomanittia (1998). Kyiv: Avalon: 1-52. [ВСЕСВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. (1998). К.: Авалон: 1-52]
- YUHLICHEK L.S., VYHOVSKA T.V. (2012). *Ekolohichna mrezhha Khmelnychchynu. Monohrafiia. Khmelnytskiy: Vyd-vo Khmelnytskoho un-tu upravlinnya ta prava: 1-96.* [ЮГЛІЧЕК Л.С., ВИГОВСЬКА Т.В. (2012). Екологічна мережа Хмельниччини. Монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права: 1-96]
- ZELENA knyha Ukrainy (2009). Kyiv: Alterpres: 1-448. [ЗЕЛЕНА книга України (2009). Київ: Альтерпрес: 1-448]
- ZELENAIA kniga Ukrainy SSR: Redkie, ischezayushchie i tipichnye, nuzhdayushchiesia v okhrane rastitelnye soobshstva (1987). Kiev: Nauk. Dumka: 1-216. [ЗЕЛЕНАЯ книга Украинской ССР: редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества (1987). Киев: Nauk. dumka: 1-216]

Рекомендує до друку
М.Ф. Бойко

Отримано 27.08.2014

Адреса авторів

П.М. Устименко
Д.В. Дубина
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного
НАН України
вул. Терещенківська, 2
Київ, 01601
Україна
e-mail:geobot@ukr.net

Authors' address:

P.M. Ustyenko
D.V. Dubyna
M.G.Kholodny Institut of Botany,
National Academy of Science of Ukraine
2, Tereshchenkivska str.
Kyiv, 01601
Ukraine
e-mail:geobot@ukr.net